

Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της*

ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ

Καθηγητή Εγκληματολογίας, Διευθυντή του Εργαστηρίου Ποινικών και
Εγκληματολογικών Ερευνών – Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών

Το πρόβλημα της σχολικής βίας και ιδίως του πλειού της "σχολικού τραμπουκισμού" (bullying) έχει αρχίσει τα τελευταία χρόνια να αποτελεί καθημερινότητα και στη χώρα μας. Ο συγγραφέας επιχειρεί στην παρούσα μελέτη να αναδείξει τα στοιχεία που ξεχωρίζουν το φαινόμενο του "σχολικού τραμπουκισμού" από συνήθεις (και –έως ένα βαθμό– φυσιολογικές) συμπεριφορές σχολικής βίας, να αναλύσει τα στοιχεία της προσωπικότητας δραστών και θυμάτων αυτού του φαινομένου, να προσδιορίσει τις επιπτώσεις και την έκταση του προβλήματος, τέλος, δε, να προτείνει, με βάση και τη διεθνή εμπειρία, εφικτά μέτρα για την αντιμετώπισή του σε επίπεδο σχολείου, οικογένειας, τοπικής κοινωνίας και Πολιτείας.

1. Θα πρέπει να ομοιογγίζεται ότι, έως ένα βαθμό, η άσκηση βίας, δηλ. η άσκηση σωματικής ή άλλης δύναμης ή ο χρήσης απειλών για να επιβάλει κάποιος έτσι τη θέλησή του, είναι ένα φαινόμενο ιδιαίτερα συνηθισμένο στον κόσμο των εφήβων. Όλοι περάσαμε από το στάδιο της εφηβείας και γνωρίζουμε καλά πόσο εκρηκτική μαχητικότητα, πόσο αναζήτηση ισχυρών συγκινήσεων, πόσο αμφισβήτηση σε ξένες αυθεντίες (ιδίως απέναντι σε γονείς, καθηγητές και ασυνομικούς) και πόσο ακραία ανταγωνιστικότητα χαρακτηρίζει αυτούς τους νεαρούς ανθρώπους, ιδίως κατά τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν μία ταυτότητα, κόντρα στις αντιστάσεις των άλλων. Τα παρατασούκλια, οι κοροϊδίες, η διάδοση φημών για τους άλλους, οι σεξουαλικές παρενοχλήσεις, τα σκασιαρχεία, τα graffiti, οι ζημιές στα σχολεία, ακόμη και οι ξυλοδαρμοί, εφόσον συμβαίνουν περιστασιακά και με διάθεση παιχνιδιού, είναι κατά τη γνώμη μου εκδηλώσεις που εντάσσονται σ' αυτό το φυσιολογικό στάδιο της εφηβείας, έστω και αν με εγκληματολογικά κριτήρια χαρακτηρίζονται ως αποκλίνουσα συμπεριφορά. Γι' αυτό και δεν πρέπει να εκπλήσσουν οι μέχρις υπερβολής θετικές απαντήσεις των εφήβων σε ερωτήματα όπως: "Έχεις χτυπήσει ποτέ κάποιον στο σχολείο;" ή: "Σε έχει χτυπήσει κανείς ποτέ στο σχολείο;", αφού τέοια χτυπήματα (που μπορεί να είναι και ελαφρά) έχουμε δεκχεί αιλήνα και έχουμε δώσει όλοι μας σε κάποια συγμή της σχολικής μας διαδρομής. Άλλωστε, ακόμη και στην απίθανη περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν έχει ποτέ συμβεί, θα νιώθαμε ίσως ντροπή να το παραδεχθούμε, σαν να ομοιογύούσαμε ότι δεν μπορέσαμε να βιώσουμε μια φυσιολογική εφηβεία. Επομένως, τα ευρήματα τέτοιων ερευνών δεν πρέπει

να υπερτιμώνται, ούτε και να διογκώνονται, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού το σχολείο έχει κατανήσει να είναι πιλέον περίπου ο μοναδικός χώρος για παιχνίδι και δυνατές συγκινήσεις, καθώς οι αιλήνες και ο πετροπόλεμος μεταξύ εφήβων στις γειτονιές ανήκουν πιλέον οριστικά στο παρελθόν.

2. Βέβαια, όλα αυτά τα περί φυσιολογικού φαινομένου ισχύουν όταν η άσκηση σχολικής βίας σε συμμαθητές γίνεται περιστασιακά και με διάθεση παιχνιδιού, οπότε επιβάλλεται στην αντιμετώπισή της κατανόση και επιείκεια. Όμως τα τελευταία χρόνια γινόμαστε μάρτυρες φαινομένων βίας πλεκτικής¹, ψυχολογικής², φυσικής³ και, πιο πρόσφατα, σεξουαλικής και διαδικτυακής⁴ που, αντίθετα, χαρακτηρίζονται από επαναληπτικότητα, χρονική διάρκεια, διάθεση κακότητας για τον άλλον και τάση για επιδειξη εξουσίας και κυριαρχίας απέναντι σε άλλη, ασθενέστερα⁵ άτομα, συνήθως συνομηλίκους⁶. Πρόκειται για μια συμπεριφορά που ασφαλώς εκφεύγει από το πλαίσιο της "φυσιολογικής" σχολικής βίας και που αποκαλύπτει ένα βαθύτερο πυρήνα προσωπικότητας, με έντονο το στοιχείο της οργής και της προσπάθειας για εκτόνωση ενός μίσους κατά των άλλων ή, πολλές φορές, και κατά ίδιας της κοινωνίας. Η προβληματική αυτή συμπεριφορά, απότοκο των μεταλλάξεων που υπέστησαν η κοινωνία μας και ιδίως η πλειοψηφία της οικογένειας κατά τα τελευταία 40 χρόνια, άρχισε να αποτελεί αντικείμενο επισταμένης μελέτης ιδίως κατά τη δεκαετία του '80, με πρωτεργάτη τον Σουηδό *Dan Olweus* (προφ. Ολβέγκος), που αργότερα έγινε καθηγητής στη Νορβηγία (Παν/μιο *Bergen*)⁷. Στα αγγλικά, το ενδόγνωμο της "ασύμμε-

* Εισήγηση που παρουσιάσθηκε κατά την πρώτη ημέρα του Συνεδρίου για την 30η επέριδα της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας (Αθήνα, 18.5.2009). Μία πρώτη μορφή αυτής της εισήγησης συζήτηθηκε σε Ημερίδα που έλαβε χώρα στο Ρέθυμνο την 01.04.2009 από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, με βασικό διοργανωτή τον εκπαιδευτικό κ. Θεόδ. Θάνο. Χρήσιμο πληροφοριακό υλικό για το θέμα της ενδοσχολικής βίας και του bullying έχει συγκεντρωθεί από αρμόδια ad hoc Επιτροπή ("Ειδική Επιτροπή Μελέτης και Αντιμετώπισης Σχολικών Ομάδων Κακοποίησης Μαθητών"), που λειτουργεί υπό την προεδρία της Καθηγ. κ. *Αλίκης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου* στο πλαίσιο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Στην Επιτροπή συμμετέχει και το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών με κατάθεση συγκριτικής τεκμηρίωσης "καλών πρακτικών" Ευρωπαϊκών χωρών κατά της σχολικής βίας από το μέλος του Εργαστηρίου, Δικηγόρο και Υπουργό Λιδάκτορα κ. Φώτη Σπυρόπουλο. Επίσης σημαντική για την επεξεργασία του παρόντος κειμένου υπήρξε η βιβλιογραφική τεκμηρίωση που έθεσε υπόψη μου η Καθηγ. Κοινωνικής Ψυχολογίας κ. *Ντόνα Παπαστυλιανού* (Πανεπιστήμιο Θράκης).

1. Κοροϊδίες, παρατασούκλια, βρίσιμο, απειλές, κουτσομπολιό.
2. Διασπορά κακόβουλων φημών, αποκλεισμός του μαθητή από παρέες και ομαδικές δραστηριότητες των άλλων συμμαθητών.
3. Χτυπήματα, σπρωξιμάτα, αφαίρεση προσωπικών αντικειμένων.
4. Πρόκειται για το πλειόνεμο cyber-bullying.
5. Τα θύματα μπορούν ειδικότερα να βρίσκονται σε ασθενέστερη θέση απ' ότι ο δράστης από την άποψη της σωματικής, συναισθηματικής ή γνωστικής δύναμης.
6. Πρβλ. *D. Olweus, A Research Definition of Bullying*: <http://www.cobb.k12.ga.us/~preventionintervention/Bully/Definition%20of%20Bullying.pdf>. Για μία κριτική προσέγγιση των ορισμών περί σχολικού τραμπουκισμού βλ. π.χ. <http://www.kenrigby.net/define.html>
7. Βλ. ιδίως: *Dan Olweus, Bullying at school: what we know and what we can do*, Oxford: Blackwell, 1993. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης: *Brendan Byrne, Coping with bullying in Schools*, London: Cassel, 1994, *Sonia Sharp & Peter Smith, School bullying: Insights and perspectives*, London: Routledge, 1994, *Neil Duncan, Sexual bullying: Gender conflict and pupil culture in secondary schools*, London: Routledge, 1999. Σημειώνεται ότι τα βιβλία αυτά μπορούν να αναζητηθούν στη Βιβλιοθήκη Παιδαγωγικής του Πανεπι-

τρος” σχολικής βίας αποδίδεται με τον όρο bullying (bully είναι ο νταής, ο ψευτοπαθήτηκαράς, ο τραμπούκος), ενώ στα επί-ηπνικά χρησιμοποιείται ο μάθητον ανεπιτυχής όρος “εκφοβισμός”. Ισως η μορφή αυτής της βίας να γίνεται περισσότερο κατανοητή με τον όρο “σχολικός τραμπουκισμός”, αφού αυτό που τη χαρακτηρίζει περισσότερο δεν είναι το αποτέλεσμα (του εκφοβισμού), αλλά ο τρόπος με τον οποίο διαπράττεται, δηλ. η συμπεριφορά του “τραμπούκου”⁸, το “νταπλίκι”.

3. Ηδη μέσα από την εννοιολογική αυτή προσέγγιση προκύπτει έως ένα βαθμό και το “προφίλ” των δύο πρωταγωνιστών μιας τέτοιας βίαιης συμπλοκής, δηλαδή του δράστη και του θύματος. Ειδικότερα, ο δράστης, όπως προκύπτει από σχετικές έρευνες, και με την επιφύλαξη, πάντοτε, ότι μπορεί να υπάρχουν ειδικότερες διαφορές από τη μία περίπτωση στην άλλη, εμφανίζεται εν γένει ως άτομο με σωματική δύναμη και οθιλητικές επιδόσεις, υψηλή αυτοεκτίμηση, διάθεση προκλητικής εναντίωσης και κυριαρχίας απέναντι στους άλλους, ανυπακοή στους σχολικούς κανόνες, τάση για χρήση βίας στην επίλυση των διαφορών του και άντληση ψυχικής ικανοποίησης από μια τέτοια χρήση βίας, αδιαφορία για τα προβλήματα των άλλων (δηλ. έλληψη σε “ενσυναίσθηση” [empathy] και “νοιάδιγμο”), αποποίηση κάθε ευθύνης για τις πράξεις του διότι τάχα τον προκαλούν οι άλλοι, και γενικότερη έλληψη όγκους. Αντίστροφα, το θύμα υπολείπεται κατά κανόνα σε σωματική δύναμη και ταυτόχρονα εμφανίζει κάποιο στοιχείο διαφορετικότητας ή απόκλισης από τον μέσο όρο (π.χ. πολύ καλές επιδόσεις στα μαθήματα ή, αντίθετα, δυστήξια και δυσχέρεια στην παρακολούθηση των μαθημάτων, σεξουαλική ιδιαιτερότητα, διαφορετική εθνοτική ή θρησκευτική προέλευση, ενδεχόμενη αναπτυρία ή σωματικό ελάττωμα, π.χ. παχυσαρκία ή μεγάλη μυωπία), πράγμα το οποίο του προκαλεί όγκος, ανασφάλεια, μειωμένη αυτοεκτίμηση, εσωστρέφεια και αποθάρρυνση να υπερασπίζεται τον εαυτό του ή να ζητεί βοήθεια από τους άλλους. Οι περιπώσεις του νεαρού Άλεξ στη Βέροια και της μαθήτριας στην Αμάρυνθο Ευβοίας, είναι ίσως χαρακτηριστικές του είδους των θυμάτων ενός σχολικού τραμπουκισμού.

4. Εάν θετήσει κανένα να εμβαθύνει στους παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα του δράστη, θα διαπιστώσει ότι συνήθως πρόκειται για παιδιά που από μικρή πληκτικά έγιναν αντικείμενο πλεκτικής ή άλλης κακοποίησης από τους γονείς τους ή/και για παιδιά που τους έλειψε περιεκτική στοργή και η επικοινωνία⁹. Μάλιστα, από πειράματα των βρετανών επιστη-

στημάτων Αθηνών και μνημονεύονται στον “Οδηγό Εγκληματολογικής Βιβλιογραφίας” που κυκλοφόρησε ως αριθμ. 14 στη Σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτινή, 2008) με επιστ. ευθύνη των Καθηγ. N.E. Κουράκη και Χρ. Τσουραμάν και με συντονισμό Μαρ. Γαλανού. Στο ίδιο αυτό έργο, σελ. 283-287, παρατίθενται οι ακριβείς τίτλοι 138 άρθρων από αγγλόφωνα επιστημονικά περιοδικά, τα οποία μάλιστα μπορούν να μετεπιθύμησην και να αναπαραχθούν μέσω της ειδικής υπηρεσίας του Πανεπιστημίου Αθηνών που εδρεύει στον α' όροφο της οδού Ασκληπιού 9, με υπεύθυνο τον κ. Αλέξανδρο Βαρβέρη.

8. Υπενθυμίζεται ότι η ήδη “τραμπούκος” σημαίνει κάποιον που χρησιμοποιεί βία για την επιβολή του σ' ένα χώρο και προέρχεται από το γεγονός ότι παλαιότερα ορισμένοι πολιτικοί συνήθιζαν να δίνουν ως φιλιθόρυμα ένα πούρο μάρκας trabuco σ' εκείνους που πουλιόύσαν την ψήφο τους και που προσλαμβάνονταν για να τρομοκρατούν τους πολιτικούς τους αντιπάλους (βλ. Γ. Μπαπτινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998, σελ. 1807).

9. Ειδικότερα, όπως προέκυψε από την έρευνα των N. Πετρόπουλου και A. Παπαστυλιανού, Μορφές Επιθετικότητας, Βίας και Διαμαρτυρίας στο Σχολείο, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2001, σελ. 165, η βία κατά προσώπου ποικίλλει μεν ανάλογα με την εκπαιδευτική βαθμίδα, αλλά σε όλους τους μαθητές-δράστες παρατηρούνται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο (αγό-

μόνων Graeme Fairchild και Ian Goodyer¹⁰, προέκυψε ότι στους δράστες αυτούς παρατηρείται χαμηλό επίπεδο της κορτιζόλης, δηλ. μιας στεροειδούς ορμόνης, της οποίας η αυξημένη παρουσία στον οργανισμό συντελεί στον έλεγχο των συναισθημάτων και καταστέλλει την εκδήλωση βίαιων παρορμήσεων. Ισως, δηλ., η μειωμένη παρουσία αυτής της “αγχολυτικής” ορμόνης στους δράστες του σχολικού τραμπουκισμού να τους προκαλεῖ ένα είδος νοντικής διαταραχής, με αποτέλεσμα να γίνονται “συναισθηματικά ψυχροί” και περισσότερο ευεπίφοροι σε πράξεις βίας.

Από την άλλη πλευρά, ως προς την προσωπικότητα του θύματος μπορεί να πλεχθεί ότι πρόκειται κυρίως για νεαρούς που ζουν σε οικογένειες με γονείς υπερπροστατευτικούς ή και αυταρχικούς, γονείς που πιέζουν για υψηλής σχολικές επιδόσεις, ενίστε, δε, και γονείς κατά βάση αδιάφορους.

Φαίνεται, επομένως, ότι τόσο για τον δράστη όσο και για το θύμα του σχολικού τραμπουκισμού η οικογένεια διαδραματίζει ένα πρωτεύοντα ρόλο στην περιατέρω διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, καθώς οι ελλειμματικές σχέσεις ουσιαστικής επικοινωνίας και επαφής που βιώνουν αυτά τα παιδιά με τους γονείς τους, τα εξαθμίουν, αντίστοιχα, σε προβληματικές σχέσεις με τους συμμαθητές τους και το σχολείο τους.

5. Και σ' ένα γενικότερο επίπεδο, όμως, από τις καταστάσεις αυτές υπονοεύεται το ίδιο το μέλλον αυτών των παιδιών. Ειδικότερα, οι δράστες επιδίονται βαθμιαία σε έντονα παραβατική συμπεριφορά με χρήση ουσιών (προσφανώς και πλόγω της αυξημένης αυτοπεποίθησης τους ότι οι ουσίες δεν θα τους γνωνισουν, δεν θα τους κάνουν να εθισθούν), κλοπές καταστημάτων, βανδαλισμούς κ.λπ., αλλά αργότερα –μετά την ενηλικίωσή τους– και σε άλλες σοβαρότερες αξιόποινες πράξεις. Μάλιστα, κατά μία έρευνα, σε ποσοστό 35-40%, οι δράστες αυτοί είχαν 3 ή περισσότερες ποινικές καταδίκες έως την ηλικία των 24 ετών¹¹. Τα δε θύματα, προσπαθώντας να ξεφύγουν απεγγνωμένα από την αφόρητη (κατα)πίεση της οικογένειας και του σχολείου, εξωθούνται ενίστε να αντιδράσουν και αυτά με “ασύμμετρο” τρόπο, σκοτώνοντας, σε κατάσταση αμόρ και σε έκρηκη απόλυτης οργής, όσους μπορούν περισσότερους συμμαθητές αλλά και καθηγητές, ενίστε και τους γονείς τους, προτού σκοτωθούν τελικά και οι ίδιοι με αυτοκτονία ή από τα πυρά των αυτονομικών¹². Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί εδώ

ρια), η οικογενειακή κατάσταση (γονείς σε διάσταση, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, που επιβάλλουν άδικες τυμώσεις), καθώς και η (κακή) σχολική επίδοση. Πάντως, στις μεγαλύτερες πληκτίσεις (γυμνάσιο και Λύκειο) προστίθενται στα χαρακτηριστικά αυτά το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοόλ και η χρήση “μαθακών” ναρκωτικών. Πρβλ. και N. Πετρόπουλου, Βία και Διαμαρτυρία στα Σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στο: N. Πετρόπουλου και Αντ. Παπαστυλιανού (επιμ.), Προκλήσεις στο Σχολική Κοινότητα. Έρευνα και Παρέμβαση, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000, 31-73:65

10. Bf. Graeme Fairchild, Stephanie H.M. van Goozen, Sarah J. Stollery, Jamie Brown, Julian Gardiner, Joe Herbart & Ian M. Goodyer, Cortisol Diurnal Rhythm and Stress Reactivity in Male Adolescents with Early-Onset or Adolescence-Onset Conduct Disorder, Biological Psychiatry, 2008, 599-606 (η διαδικτυακή ανάγνωση και αναπαραγωγή αυτού του άρθρου μπορεί να γίνει μέσω της ιστοσελίδας www.sobp.org/journal).

11. D. Olweus, Peer abuse or bullying at school, περ. Prospects, τ. 25, 1995, 133-139 κατά παραπομπή των N. Πετρόπουλου και A. Παπαστυλιανού, Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2001, σελ. 26.

12. Για τη σχέση μεταξύ σχολικού τραμπουκισμού (bullying) και σχολικών ανθρωποκτόνων επιθέσεων (school shooting) βλ. π.χ. τα όσα αναφέρονται σε Έκθεση της αμερικανικής National Conference of State Legislatures: <http://www.ncsl.org/programs/educ/SchBullying.htm>. Στοιχεία για την προσωπικότητα τέτοιων νεαρών ανθρωποκτόνων βλ. π.χ. στο περ. Der Spiegel της 16.3.2009, σελ. 28-46 (δημοσίευμα με αφορμή την περίπτωση

ότι ποιηθοί από τους νεαρούς αυτούς που φθάνουν σ' ένα τέτοιο πλουτρό αίματος (συχνά και υπό την επίδραση video-games με παρόμοιο περιεχόμενο σκοτωμών), επιθέγουν ως πρώτα τους θύματα τους αθλητικούς σωματώδεις συμμαθητές τους και όσες από τις συμμαθήτριες τους αρνήθηκαν να κάνουν σχέση μαζί τους (χαρακτηριστική εδώ η κινηματογραφική ταινία "The elephant" του Gus Van Sant, που βασίσθηκε στη συγκλονιστική σφαγή 12 μαθητών και ενός καθηγητή από δύο έφοβους μαθητές στο προαστιακό Γυμνάσιο Columbine του Colorado τον Απρίλιο 1999)¹³. Και ανεξάρτητα, όμως, από μια τέτοια τραγική κατάληξη, τα θύματα του σχολικού τραμπουκισμού παρουσιάζουν βαθιμαία τάσεις απομόνωσης, αφολίας, μετατραματικής διαταραχής, άγχους και κατάθλιψης, ανάπτυξη συναισθημάτων ντροπής, προσφυγή στη χρήση ουσιών, μαθησιακές δυσκολίες, κακές επιδόσεις στο σχολείο και φοβία για το σχολείο που φθάνει έως και την εγκατάλειψή του, ενώ σε σπανιότερες περιπτώσεις παρουσιάζονται συμπτώματα διά βίου κοινωνικής περιθωριοποίησης, κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού (bullycide).

6. Πόστι είναι όμως η έκταση του σχολικού τραμπουκισμού στην Ελλάδα; Εάν περιορίσουμε το πρόβλημα στις πραγματικές του διαστάσεις, εάν δηλ. ήττασμε υπόψη μας, κατά τα

του 17χρονου γερμανού μαθητή Tim Kretschmer, ο οποίος στις 11.3.2009 σκότωσε 9 συμμαθητές του, 3 δασκάλες και 3 άλλους "άσχετους" ενήλικες. Για το ίδιο θέμα βλ. το ειδικό αφιέρωμα ("Φάκελο") των Ntávi Bérgou και Kátiás Antwiánáðon με τίτλο "Βία Ανηλίκων" στην "Ελευθεροτυπία" της 21.3.2009, σελ. 21-22 και 35-36, όπου και αναθιτική παράθετε άλλων αντίστοιχων περιπτώσεων ανθρωποκτονιών σε σχολεία. Επίσης ενδιαφέρον έχει, στο πλαίσιο αυτής της θεματολογίας, η συνέντευξη του αμερικανού πρώην εκπαιδευτικού και ήδη ερευνητή Joseph Lieberman για την ψυχοσύνθεση αυτών των νεαρών ανθρωποκτόνων (περ. "Ε" της "Ελευθεροτυπίας", 22.3.2009, σελ. 44-56, με επιμέρεια Σπ. Χατζηγιάννη και με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Εφηβικό αρμό"). Ένα πρώτο κρούσμα τέτοιας ανθρωποκτόνου επίθεσης, πιθανόν και από μιμητισμό για το αντίστοιχο περιστατικό με τον γερμανό μαθητή ένα μήνα προηγουμένως, σημειώθηκε και στη χώρα μας την 10.4.2009, όταν ο 19χρονος έλληνας ομογενής (από την Αμπχαζία) Δημήτρης Παταμάνδης εισέβασε στη σχολή μαθητείας του ΟΑΕΔ, όπου φοιτούσε, πυροβόλησε τρεις φορές ένα συμμαθητή του, και λίγο αργότερα δύο άλλους ενήλικες που συνάντησε στον δρόμο του, προτού τελικά αυτοκτονήσει. Τρεις ώρες πριν από την ενέργειά του αυτή, "ανέβασε" στην ιστοσελίδα που διατρούσε στο διαδίκτυο ένα συγκλονιστικό και αποκαλυπτικό κείμενο, στο οποίο μεταξύ άλλων ανέφερε: "Θα σας σκοτώσω γιατί έτσι γρυστάρω και θα φροντίσω να το ευχαριστηθώ όσο περισσότερο γίνεται. Για τους περισσότερους από εσάς μπορεί να ακούγομαι παρανοϊκός, εγκληματίας ή δολοφόνος... Κάνετε λάθος, εσείς είστε τα νοντικώς στερημένα θρασύδειτα εγκληματικά καθάρματα που βρίζουν υπό την κάλυψη της ανωνυμίας, της ιδιότητας του καθηγητή ή των ποιητικών παρένων. Μέχρι στιγμής δεν έχω εισπράξει τίποτα άλλο παρά την απόρριψη και την ύβρη γύρω μου. Σας τα επιστρέφω με την υπόδειξη να περάστε τις τελευταίες στιγμές σας παρακαλώντας για την είπεινή και τρισάθλια ζωή σας". Βλ. τη σχετική εκτεταμένη ειδοσεογραφία στις εφημερίδες κυρίων της 11.4.2009 – 14.4.2009, ενώ αξιοσημείωτη είναι και η επιστημονική προσέγγιση από την Σπ. Μανουσάδη στην "Ελευθεροτυπία" της 17-18.4.2009, σελ. 22-23, με δημοσίευμα υπό τον τίτλο "Η διάπλαση της σχολικής... βίας".

13. Για μια ενδιαφέρουσα εγκληματολογική προσέγγιση αυτής της ταινίας βλ. Γεωργίας Στεφανοπούλου, "The Elephant". Μία ταινία για τη βία στα σχολεία, στο συλλογικό έργο: Βασιλ. Μπακάλη (επιμ.), Ανθήλιοι και Παραβατικότητα. Πρακτικά του 1ου Φοιτητικού Συνεδρίου Εγκληματολογίας (αριθμ. 4 στη σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών), Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 103-115. Πρβλ. www.answers.com/ELEPHANT και www.elephantmovie.com/production/3elephant.html

προαναφερθέντα περί bullying, μόνον εκδηλώσεις βίας που εμφανίζουν επαναληπτικότητα, χρονική διάρκεια, και, συνακόλουθα, διάθεση κακότητας για τον άλλο και τάση για επίδειξη κυριαρχίας σε ασθενέστερα ότομα, τότε τα ποσοστά, σύμφωνα με έρευνες (π.χ. Χάρης Χαντζή κ.ά.¹⁴) αυτοομοιογούμενς παραβατικότητας ή και θυματοποίησης¹⁵, που αφορούν όμως μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, κυμαίνονται περί το 6-15% για δράστες και θύματα και αφορούν πρωτίστως τα αγόρια. Ως προ τα κορίτσια, αυτά επιδίδονται περισσότερο σε ηλεκτική βία και διάδοση φημών, ή και στρέφουν την όποια επιθετικότητά τους προς τον εαυτό τους, εκδηλώνοντας σωματικές ενοχλήσεις και ενίστε αυτοκτονικές τάσεις. Επίσης, σε παλαιότερη έρευνα της Καθηγητρια Κ.Δ. Σπινέληπη και ερευνητικής ομάδας του Πανεπιστημίου Αθηνών σε 311 ότομα 14-21 ετών, διαπιστώθηκε ότι ο αριθμός των ερωτηθέντων, που δήλωσαν ότι είχαν xτυπήσει μη μέλη της οικογένειάς τους "την προηγούμενη χρονιά", ανερχόταν σε μόλις 6,2%, ενώ αντίθετα όσοι δήλωσαν ότι είχαν προβεί σε πράξεις βανδαλισμού στο σχολείο ή εκτός αυτού την προηγούμενη χρονιά έφθασαν το εντυπωσιακό ποσοστό του 54,5%¹⁶.

Εξάλλου στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, σύμφωνα με στοιχεία του εκεί Εθνικού Ινστιτούτου για την Παιδική Υγεία και την Ανθρώπινη Ανάπτυξη (NICHD)¹⁷, τα ποσοστά εμφανίζονται διαφοροποιημένα: Σε σχετική έρευνα, 10% δήλωσαν θύματα αλλά όχι δράστες σχολικού τραμπουκισμού κατά την τότε τρέχουσα σχολική περίοδο, 13% δήλωσαν αντίστοιχα δράστες αλλά όχι θύματα, ενώ περί το 6% είναι οι μαθητές που δήλωσαν ότι έχουν γίνει και δράστες και θύματα στο ίδιο χρονικό διάστημα.

Βέβαια το πρόβλημα του σχολικού τραμπουκισμού γίνεται ακόμη σοβαρότερο όταν η άσκηση βίας αφορά μαθητές Λυκείου, ευρύτερο χρονικό διάστημα (δύο σχολικές χρονιές) και παραβατικότητα ομαδικής μορφής. Ως προ την έκταση αυτού του φαινομένου αξίζει να αναφερθούν τα πορίσματα δύο ειδικότερων έρευνών. Εν πρώτοι, από έρευνα του Καθηγητή Παντείου Αντ. Μαγγανά και της κοινωνιολόγου Θεανώς Μανουσάδη

14. Ειδικότερα, κατά την έρευνα των X. Χαντζή, Αν. Χουντουμάδη και Λ. Πατεράκη, Άσκηση βίας από Μαθητές προ Μαθητές στο Χώρο του Δημοτικού Σχολείου, περ. Παιδί και Έφηβος 2:1, 2000, 97-111: 103, που διενεργήθηκε σε 1312 μαθητές Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεων του Δημοτικού από 9 σχολεία -κυρίως δημόσια- της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών, διαπιστώθηκε ότι κατά τη διάρκεια της προηγούμενης χρονιάς (1999) δράστες σχολικού εκφοβισμού (με ενέργειες που γίνονταν εις βάρος άλλων μία ή περισσότερες φορές την εβδομάδα) ήταν το 6,24%, θύματα (με το ίδιο κριτήριο επαναληπτικότητας) το 14,7% και δράστες-θύματα, αντίστοιχα, το 4,8% (πρβλ. Βάσω Αρτινοπούλου, Βία στο Σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001, 88).

15. Τονίζεται ότι για τη διάγνωση των X. Χαντζή, Αν. Χουντουμάδη και Λ. Πατεράκη, Άσκηση βίας από Μαθητές προ Μαθητές στο Χώρο του Δημοτικού Σχολείου, περ. Παιδί και Έφηβος 2:1, 2000, 97-111: 103, που διενεργήθηκε σε 1312 μαθητές Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεων του Δημοτικού από 9 σχολεία -κυρίως δημόσια- της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών, διαπιστώθηκε ότι κατά τη διάρκεια της προηγούμενης χρονιάς (1999) δράστες σχολικού εκφοβισμού (με ενέργειες που γίνονταν εις βάρος άλλων μία ή περισσότερες φορές την εβδομάδα) ήταν το 6,24%, θύματα (με το ίδιο κριτήριο επαναληπτικότητας) το 14,7% και δράστες-θύματα, αντίστοιχα, το 4,8% (πρβλ. Βάσω Αρτινοπούλου, Βία στο Σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001, 88).

16. Τονίζεται ότι για τη διάγνωση της έκτασης, την οποία έχει ο σχολική βία και ιδίως ο σχολικός τραμπουκισμός, σχετικάς ασφαλείς πηγές πληροφόρησης αποτελούν η αυτοομοιογούμενη παραβατικότητα και οι έρευνες θυματοποίησης. Αντίθετα, οι καταγεγραμμένες καταγγελίες στη Διεύθυνση του σχολείου και στις εισαγγελικές υπηρεσίες εκτιμάται ότι αποτελούν επλάχιστο μόνο μέρος της πραγματικής έκτασης αυτής της παραβατικότητας, κάτιο σαν την κορυφή του παγήσουν, καθώς ούτε οι εμπλεκόμενοι, δράστες και θύματα, επιθυμούν δημοσιοποίηση τέτοιων φαινομένων, αλλά ούτε και τη Διεύθυνση του σχολείου είναι συνήθως διατεθειμένη να ενθαρρύνει μια τέτοια αρνητική δημοσιότητα.

17. Πρόκειται για το National Institute of Child Health and Human Development (NICHD), το οποίο τελεί υπό την εποπτεία του αμερικανικού Υπουργείου Υγείας, τα δε πορίσματα της έρευνας αυτής δημοσιεύθηκαν στο περ. Journal of the American Medical Association, τχ. τns 25.04.2001 – βλ. <http://www.nichd.nih.gov/news/releases/bullying.cfm> και <http://www.nih.gov/news/pr/apr2003/nichd-14.htm>.

το 1998 σε δείγμα 136 μαθητών του Λυκείου¹⁸ προέκυψε ότι 7% των ερωτηθέντων μαθητών Λυκείου στα σχολεία που ερευνήθηκαν ανήκαν σε κάποια παραβατική ομάδα που διαπράττει βιανδαλισμούς σε σχολεία και μαγαζά, ή ποσεύει συνομιλίκους υπό την απειλή οπλών, εμπορεύεται ουσίες κ.π., ενώ ένα άλλο 16,6% είχε εκδηλώσει συλληπογική παραβατική συμπεριφορά αλλήλα χωρίς να αποδεικνύεται η ένταξή του σε παραβατική ομάδα και ένα 47,6% είχε δεχθεί επίθεση ή απειλή επίθεσης από συνομιλίκους του. Κατά δεύτερον, σε έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών σε 885 μαθητές από οκτώ ανταπροσωπευτικά Λύκεια της Αττικής κατά το πρώτο εξάμηνο του 2003, διαπιστώθηκε ότι περί το 10% από τους ερωτηθέντες είναι μαθητές με προβλήματα στα σχολεία και στις σχέσεις με τους γονείς τους και εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλό δείκτη αυτοομοιογούμενης ομαδικής παραβατικότητας κατά τα τελευταία δύο έτη, π.χ. 37,1% επεισόδια στα γήπεδα και εν γένει συμπλοκές, 46,1% δοκιμαστική χρήση ουσιών και αντίστοιχο ποσοστό για κλοπές από κατάστημα. Εξάλλου, ως προς το σύνολο των ερωτηθέντων μαθητών προέκυψε ότι μόλις ένα 5,5% είχαν κατά τα τελευταία δύο έτη καρβαγδίσει σε παρέα κρατώντας ξύλο, πέτρα, μαχαίρι, ή άλλη αντικείμενα. Και ότι, αντίστροφα, σε υψηλά ποσοστά οι μαθητές αυτοί είχαν πέσει θύματα επιθέσης ως άτομα (28,0%) ή ως μέλη παρέας από άλλη παρέα (30,4%), με σημαντικότερες αιτίες τέτοιων επιθέσεων τον εκφοβισμό (42%), την απόσπαση χρημάτων ή άλλων υλικών αγαθών (24,2%), τον ρατσισμό ή την εκδίκηση (17,8%) και τον εκβιασμό (7,8%). Ενδιαφέρον, είναι, ακόμη ότι στις επιθέσεις κατά παρέας μαθητών η χρήση φυσικής βίας είναι αρκετά συχνή (19,3%), ενώ στις επιθέσεις κατά μεμονωμένων από μων συνηθέστερη είναι η χρήση πλεκτικής απειλής (53,6%)¹⁹.

Ενώψει των ανωτέρω δεδομένων, συνάγεται ότι ο σχολικός τραμπουκισμός υπό ομαδική μορφή, μεταξύ μαθητών Λυκείου και με ευρύτερο χρονικό ερευνητικό πλαίσιο, εκτεινόμενο στα δύο τελευταία έτη, έχει, κατά τα φαινόμενα, προσλάβει στη χώρα μιας σημαντικές διαστάσεις, καθώς ένα αξιοσημείωτο ποσοστό περί το 10% "σκληροπυρηνικών" μαθητών ασκεί βία σε ευρύτερες ομάδες συμμαθητών τους που φθάνουν ακόμη και το 30%.

7. Πώς μπορεί όμως να αντιμετωπισθεί αυτή η κατάσταση;

Από όσα προηγήθηκαν γίνεται, πιστεύω, προφανής η κεφαλαιώδης σημασία του ρόλου των γονέων, ήδη από τα πρώτα νηπιακά χρόνια του παιδιού, στη μετέπειτα διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Επομένως η κύρια έμφαση της προσπάθειας για την αποφυγή της σχολικής βίας θα πρέπει να δοθεί στην καλή συνεργασία εκπαιδευτικών και άλλων φορέων με τις ίδιες *τις οικογένειες των προβληματικών μαθητών*, που συνήθως ανήκουν στις πλευρές κοινωνικές ομάδες υψηλού κινδύνου (αιλιοδαποί, Ρομά, ενδεείς, μονογονοεικές ή διαιτημένες οικογένειες κ.π.). Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς αυτών των παιδιών θα πρέπει να έχουν μια τακτική επαφή με τους εκπαιδευτικούς, τους παιδοψυχολόγους, τους σχολικούς συμβούλους και τους άλλους αρμόδιους παράγοντες του σχολείου, τους κοινωνικούς πλειστουργούς των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των κρατικών τοπικών φορέων, καθώς και

18. Βλ. περ. "Ποινικά Δικαιούσαντα", 1998, 1144-1145. Πρβλ. σχτ. παραπομπή στο έργο *N.E. Κουράκη*, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, όπ.π., σελ. 193-194 και σημ. 6, καθώς και θεανώς *Μανουάκη*, Νέες Μορφές Παραβατικότητας Ανηλίκων στο χώρο του Σχολείου, στο: *N. Πετρόπουλου και Αντ. Παπαστυλιανού* (επιμ.), Προκλήσεις στη Σχολική Κοινότητα. Έρευνα και Παρέμβαση, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000, 142-148.

119. N. E. Κουράκη με τη συνεργασία Πάρπης Ζαγούρα και Μαρίας Γαλανού, Έρευνα για την ομαδική παραβιτότητα μαθητών Λυκείου σε σχολεία των Αθηνών, περ. "Ποινικός Λόγος", 2004, 461-474 και εφημ. "Το Βήμα" της 12.1.2008, σελ. A9.

των αρμόδιων για το θέμα αυτό Mn Κυβερνητικών Οργανώσεων²⁰, ώστε να ενημερωθούν για τις δυνατότητες μιας πιο ουσιαστικής επικοινωνίας με τα παιδιά τους και κυρίως για το πώς θα μάθουν να τα ακούνε, να τα προσέχουν και να τους παρέχουν στοργή και αγάπη.

8. Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσαν να οργανωθούν από το Σχολείο, με αφορμή την προβολή συναφών ντοκυμαντέρ ή κινηματογραφικών ταινιών²¹, συζητήσεις και σεμινάρια για ενυμέρωση των γονέων και δασκάλων ή καθηγητών ως προς τον τρόπο επιθύμησης των κρίσεων και διενέξεων με το παιδί. Τα σεμινάρια αυτά μπορούν να γίνονται στο πλαίσιο οργανωμένων προγραμμάτων, όπως αυτών που έχουν πραγματοποιηθεί ήδη στην Ελλάδα ή πρόκειται να γίνουν για καταγραφή αναγκών και για παρεμβάσεις προς αποτροπή συμπεριφορών σχολικής θυματοποίησης²². Επίσης, ορισμένα από τα σεμινάρια ή προ-

20. Π.χ. Κέντρο Άμεσης Κοινωνικής Βοήθειας (τηλ. 197 συνεχώς), Χαμόγελο του Παιδιού (τηλ. 1056 συνεχώς), Ιραμμή Σύνδεσμος (τηλ. 801 801 1177), Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (τηλ. 210.7715.791 και 210 7793648) και, βεβαίως, Συνήγορος του Παιδιού (τηλ. 800.11.32000).

21. Π.χ. της ταινίας "Στον κύριό μας με αγάπην" (To Sir, with Love), του Τζένιμ Κλαβέρι, με πρωταγωνιστή τον Σίντνεϋ Πλουατίε (1967).
22. Το ίδιο έτος συνέβη η πρώτη παραγωγή της σειράς "The Mod Squad".

22. Ένα τέτοιο πρόγραμμα (με συμμετοχή Ελλάδας, Γερμανίας, Λιθουανίας και Κύπρου) εφαρμόζεται, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού

Προγράμματος Δάφνη II 2004-2008, με συντονιστή τον Καθηγ. Ι. Τσιάντη, σε σχολεία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Βλ. σχτ. ποιητηραφημένη εισήγηση του Καθηγ. Ι. Τσιάντη με θέμα “Ενδοσχολική Βία” στο 11^ο Πρόγραμμα Προαγωγής Ψυχικής Υγείας (Α’ Ψυχιατρική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών) την 5.3.2008. Ανάλογο πρόγραμμα εφαρμόζεται από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας με επιστημονική ευθύνη των Επ. Διδασκάλου, Αναστ. Βλάχου, Επ. Ανδρέου και Επ. Ματή-Ζήση, με στόχο την εκπαιδευτική και συμβουλευτική παρέμβαση σε δημοτικά σχολεία του Βόρειου για αντιμετώπιση της επιθετικότητας –βλ. σχτ. μετέπειτα των επιστημονικών συμβουλευτικών και Προσανατολισμού, τ. 80, σελ. 65-81, όπου και άπλιτες βιβλιογραφικές παραπομπές. Περαιτέρω, ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρόγραμμα διαμεσολάβησης μεταξύ μαθητών για προβλήματα σχολικής βίας (το πρόγραμμα εφαρμόσθηκε πρόσφατα σε μαθητές της Ιωνίδεου Σχολής Πειραιά με επιστημονική ευθύνη της Καθηγόητριας Εγκληματολόγης στο Τμήμα Ψυχοθεραπείας του Πανεπιστημίου

παραγόντα της ιρρα + σχολής των Πανεπιστημίων
Βάσως Αρτινούπολην). Επίσης, άξιο μνείας είναι το πρόγραμμα του
ΚΕΘΕΑ, με έμφαση στην επιμόρφωση και στενότερη επικοινωνία
εκπαιδευτικών που αντιμετωπίζουν σις τάξεις τους προβλήματα
ουσιών και βίας (Δημοτ. Σχολείο Πειραιά, 1997-1999, Δημοτ.

Σχολείο Αθηνών, 2000-2002) – βή. *Sotiria Tsiotra, Joining Forces in Promoting Prevention: The Model of Intervention in a Primary School in the Athens' Centre*, στο: 10th European Conference on Rehabilitation and Drug Policy (10-14.5.2005), Book of Proceedings, σελ. 237-246 και περ. Εξαπτήσεις, Δεκ. 2004, σελ. 19-35. Ακόμη, έχει υποβληθεί ενδιαφέρουσα πρόταση για το

Πρόγραμμα Δάσκιν III από τους Καθηγητές *Mika Xarίou-Φασούρου* και *Φοίβο Ζαφειρίδην*, με κεντρικό άξονα την ορθή σκέψη ότι κοινή αιτιοπαθογένεια όλων των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων στο σχολείο (ναρκωτικά, βία, παραβατική συμπεριφορά, κατάθλιψη, εφηβική αυτοκτονικότητα) είναι η διάσπαση της σχολικής κοινότη-

τας και ίνι, επομένως, η αντιμετώπιση και επίλυση αυτών των προβλημάτων μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αναβίωση κοινωνικών αξιών, όπως οι αλληλεγγύη, η συλλογικότητα και ο ανθρωπισμός. Τέλος, σημαντικές παρεμβάσεις έγιναν στη σκολεία και κατά την τρέχουσα δεκαετία με έντυπο ενημερωτικό υλικό που προστατεύει την παιδική ψυχή από την Παιδικοκακή Ιατρική που

επιστημονική ευθύνη των *Nik*, *Petrópolis* ή *Ntovas Panapostolianos*. Τρία από τα ενημερωτικά αυτά τεύχη έχουν τους χαρακτηριστικούς τίτλους "Γονείς: Όταν τα πράγματα... δεν πάνε κανένα!", "Όταν τα πράγματα στο σκοπείο... αγριεύουν!" και "Επιθετικότητα στο Σχολείο. Προτάσεις για Πρόληψη και Αντιμετώπιση", Αθήνα, 2000 και ασφαλώς θα ήταν ευκόλος έργο να επανεκτυπωθούν και να διανεμηθούν εκ νέου στα σχολεία, με αντίστοιχη

γράμματα αυτά θα ήταν χρήσιμο να συνδιοργανώνονται με το εκεί *Τοπικό Συμβούλιο Πρόβληψης της Παραβατικότητας*, του οποίου βασική αποστολή είναι ακριβώς η κοινωνική πρόβληψη της παραβατικότητας. Προς την ίδια κατεύθυνση το Τοπικό Συμβούλιο Πρόβληψης θα ήταν σκόπιμο να προωθήσει εκστρατείες ευαισθητοποίησης των πολιτών στο πρόβλημα του σχολικού τραμπουκισμού μέσω των ΜΜΕ, φυλλαδίων και ειδικής ιστοσεπτίδας, καθώς και να οργανώσει, σε συνεργασία με την κοινωνική υπηρεσία της εκεί τοπικής δημοτικής αρχής, ένα *Γραφείο Διαμεσολάθησης*, με τη συνδρομή του οποίου να επιλύνεται προβλήματα και διενέξεις μεταξύ πολιτών, άρα και μεταξύ γονέων και του παιδιού τους²³.

Εάν, τώρα, οι γονείς του παιδιού δεν υπάρχουν ή αδιαφορούν ή αρνούνται να συνεργασθούν, επιζητείται από τους υπευθύνους του σχολείου –με τη νόμιμη διαδικασία– η εξέρεση μιας ανάδοχης οικογένειας ή κάποιου φορέα με ανάλογο ρόλο, όπως τα χωριά SOS, ώστε έστω κι έτσι το παιδί να βρει τη θαλπωρή, τη φροντίδα και την αγάπη που του θείουν. Ακόμη, εάν υπάρχουν βάσιμα στοιχεία *kakopoiόnisis* του παιδιού από τους γονείς ή τους κηδεμόνες του, οι καθηγητές επιβάλλεται να κατέσουν τους εν πλόγω γονείς και να συζητήσουν μαζί τους το πρόβλημα, απευθυνόμενοι, ως έσχατη πλύση, στις αρμόδιες εισαγγελικές αρχές, σύμφωνα με τη διαδικασία του νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας (v. 3500/2006)²⁴.

9. Περαιτέρω, στο σχολείο επιβάλλεται να δημιουργηθεί ένα θεατικό κλίμα συνεργασίας, που θα αποτρέπει τις εντάσεις και την άσκηση βίας. Για τον σκοπό αυτό, οι δάσκαλοι και οι καθηγητές θα πρέπει να ασκούν το εκπαιδευτικό τους έργο ως πλειούργυμα, με διάθεση να στέκονται αρωγοί στους μαθητές και να αναδεικνύουν τις θεατικές πλευρές της προσωπικότητας του κάθε μαθητή, χωρίς, αντίθετα, να προβάινουν σε διακρίσεις και απαριθμητικές κρίσεις για το “πινευματικό επίπεδο” ορισμένων θορυβούντων μαθητών, οι οποίοι άλληστε συνήθως θορυβούν ακριβώς για να εκδηλώσουν έστι την αντίδρασή τους σ’ ένα εχθρικό γ’ αυτούς –όπως το αντιληφθάνονται– περιβάλλον.

Επίσης, στο σχολείο μπορούν να αναδημοσιούν πρωτοβουλίες, ώστε τα παιδιά που είναι χωρίς ουσιαστική γονική επικοινωνία να μπορούν να πλένε τα όποια προβλήματά τους σε κά-

διοργάνωση σεμιναρίων σ’ αυτά από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Σημειώνεται ότι τα προγράμματα αντιμετώπισης της σχολικής βίας, με γνωστότερο και αρχαιότερο αυτό του Καθηγ. D. Olweus (<http://www.clemson.edu/olweus.content.html>), στηρίζονται συνήθως σε παρεμβάσεις τριών διαφορετικών επιπέδων (ατομικό επίπεδο, επίπεδο τάξης, επίπεδο σχολείου) και με βασικό στόχο την εμπλοκή όλων των μαθητών στο πρόγραμμα παρέμβασης, ώστε, ίδιως, οι μεν μαθητές που αντιμετωπίζουν τα θέματα βίας ουδέτερα και παθητικά ως “παρατηρητές” (bystanders) να αναλάβουν ενεργό δράση υποστήριξης των μαθητών-θυμάτων και ενμέρωσης των υπευθύνων του σχολείου για τα όσα συμβαίνουν σ’ αυτό, οι δε εκπαιδευτικοί του σχολείου να διερευνήσουν επισταμένα την έκταση του προβλήματος και να αναπτύξουν δεξιότητες για αντιμετώπιση καταστάσεων “κρίσης”. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρόγραμμα για κοινωνική πρόβληψη του σχολικού τραμπουκισμού που εφαρμόσθηκε σε βρετανικά σχολεία κατά τη δεκαετία ’90 – βλ. J. Pitts/P. Smith, Preventing School Bullying, σειρά Crime Prevention, paper 63, London: Home Office, 1995, κατά παραπομπή της Xp. Zaraφωνίτου, Πρόληψη της Εγκληματικότητας σε Τοπικό Επίπεδο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, σελ. 101 και σημ. 206. Για μεθόδους αντιμετώπισης του σχολικού τραμπουκισμού βλ. και Keith Sullivan, The Anti-Bullying Handbook, Oxford Univ. Press 2000 (ISBN 0-19558388-4).

23. Ως προ το πάσα μπορεί να διενεργείται η διαμεσολάθηση, βλ. π.χ. Μάριου Ονταφόρου, Εισαγωγή στη Διαμεσολάθηση, Αθήνα: Δίοδος, 2003.

24. Βλ. σχετικώς το συλλογικό έργο: Φωτ. Μηλιών (επιμ.), Ενδοοικογενειακή Βία: Προσπτικές μετά τον v. 3500/06 (αριθμ. 12 στη σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών), Αθήνα-Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2008.

ποιον καθηγητή – σχολικό σύμβουλο ή παιδοψυχολόγο ή σε Συμβούλευτικό Σταθμό Νέων ή –ακόμη καλύτερα– σε εθελοντή παθητό μαθητή με ανάλογη προβλήματα, ο οποίος τώρα τα έχει ξεπεράσει και δέχεται να βοηθήσει για να τα ξεπεράσουν και άλλοι νεότεροι του (όχι όμως στην τάξη και ενώπιον άλλων!). Θυμίζουμε εδώ ότι ένα από τα βασικά παράπονα των μαθητών κατά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 2008 ήταν ακριβώς η κραυγή “Δεν μας ακούνε”! Πράγματι, η έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας των νεαρών μαθητών με τους καθηγητές τους, αλλά ιδίως με τους γονείς τους, οι οποίοι δουλεύουν νυχτημερόν και με πνεύμα άκρατης ανταγωνιστικότητας, ενίστε χωρίς θηλικές αναστολές, για μια επίπλαστη “ευημερία” του θεατήναι (δεύτερο εξοχικό, ακριβά αυτοκίνητα και σπίτια), αποτελεί κατά τη γνώμη μου τον σοβαρότερο λόγο για την αύξουσα δυσαρέσκεια αυτών των μαθητών και για την ασύγαστη οργή που δοκιμάζουν σε σχέση με όσα συμβαίνουν γύρω τους. Χωρίς αξίες, χωρίς πρότυπα, με γονείς και καθηγητές αδιάφορους γύρω τους και με μοναδική συντροφιά τις διάφορες οιδόνες μέσω των οποίων υποτίθεται ότι “επικοινωνούν” με τους άλλους ή και με τον εαυτό τους (οιθόντες κινητών τηλεφώνων, τηλεόρασης, DVD, πληκτρονικών υπολογιστών και video-games), οι νεαροί αυτοί, μέσα από τις βίαιες κινητοποιήσεις τους, εκδηλώνουν τη σαφέστατη αποδοκιμασία τους για το ότι, κατά τη γνώμη τους, κανείς δεν τους ακούει, τίποτε δεν λειτουργεί σωστά και αποτελεί έτσι, κατά ένα τρόπο, το θερμόμετρο που δείχνει τη βραβεία ασθενεία της κοινωνίας μας²⁵.

Στο ίδιο πλαίσιο, χρήσιμη θα ήταν η σύνταξη, με συμμετοχή των μαθητών, ενός *Σχολικού Κανονισμού Λειτουργίας*, τον οποίο θα αναδιάβουν στη συνέχεια να υπογράψουν και να τηρήσουν όλοι οι συμμετέχοντες στη πλειούργυμα του σχολείου, υπό την εποπτεία των αρμόδιων υπηρεσιών του Υπουργείου Παιδείας και, παράλληλα, μιας Ανεξάρτητης Αρχής, όπως, ιδίως, ο Συνήγορος του Παιδιού.

10. Τέλος, για όσα από τα παιδιά αυτά παρεκτρέπονται συστηματικά σε πράξεις σχολικού τραμπουκισμού, η *τιμωρία* είναι και αυτή μια έσχατη πλύση, όχι όμως απαραίτητα με τη μορφή της αποβολής²⁶ ή των επιπλήξεων, αλλά κυρίως με τη μορφή π.χ. προειδοποιητικών κυρώσεων (point system²⁷) ή, ακόμη καλύτερα, με τη μορφή μιας κοινωφελούς εργασίας που θα μπορούσε να αφυπνίσει και να προσαγάγει στην ψυχή του μαθητή κάποια θεατικά στοιχεία της προσωπικότητάς του –

25. Πρβλ. N.E. Κουράκη, Δίκαιο Παραβατικών Ανοικτών, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, ιδίως σελ. 180 επ. και Βασ. Μαρκεζήν, Σε αναζήτηση του νέου και των νέων, σε: του ιδίου, Σκιές από την Αμερική, Αθήνα: Λιβάνης, 2009, σελ. 229-316: ιδίως 264 επ. Σε ανάλογο πνεύμα κινείται και ο Θανάσης Βαθηνός, όταν με αφορμή τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 2008 σχολίαζει (περ. “Ε” της “Ελευθεροτυπίας”, 17.5.2009, σελ. 41): “Είναι αυτοί οι γονείς των 15άρον, 16άρον που δημιούργησαν το αδιέξοδο. Να το πω αλλιώς: που δεν αντιστάθηκαν ώστε να μη φτάσουμε εδώ που φτάσαμε. Όλοι θυμισμένοι μέσα στο έχει τους. Στους παχυλούς μισθούς τους, γιατί όχι και στις λαμπογγώς τους. Κάποιοι μύρονται για όσα τους έχουν τύχει, κάποιοι νοσταλγούν ή αυτοοικτίρονται δημόσια και ο χορός καλή κρατεί. Τα παιδιά έχουν γερό ένστικτο, καταβάθμισην (ίσως αριστα) και κρίνουν. Βέβαια, στην περίπτωση, μιλάμε για τα παιδιά των καλών σχολείων κυρίων”.

26. Η αποβολή αποτελεί, βέβαια, μια ευκολία για τον καθηγητή και το σχολείο να “απαλλαγούν” από τον “κακό” μαθητή, αλλά ασφαλώς δεν αφείται κανένα και ιδίως την κοινωνία μας, αφού συνήθως ο μαθητής που αποβαλλεται μισεί το σχολείο, απορρίπτει την όποια θετική επίδραση θα μπορούσε να έχει το σχολείο στην κοινωνικοποίησή του και, εν τέλει, εξωθείται να αναζητήσει συντροφιά σε άλλους αντίστοιχους μαθητές, με τους οποίους συχνά συγκροτεί παραβατική ομάδα.

27. Π.χ. επιβολή στον ατακτούντα μαθητή ορισμένου αριθμού πόντων ή “στιγμάτων” (ένα έως δύο) για κάθε παράπτωμα και, εφόσον αυτοί φθάσουν π.χ. τους 10, τότε να επιβάλλεται αποβολή ή άλλη σοβαρή ποινή.

π.χ. επίσκεψη στα ΚΑΠΗ ή τα νοσοκομεία της περιοχής και παροχή φροντίδας στους εκεί πληκτικών ή ασθενείς, αντίστοιχα²⁸. Φυσικά, τέτοιου είδους τιμωρίες θα πρέπει να προβλεφθούν και στις σχετικές ρυθμίσεις του Υπουργείου Παιδείας, πράγμα το οποίο προϋποθέτει ανανέωση του ήδη πεπαλαιωμένου π.δ. 294/1979, όπου ως σχολικές ποινές προβλέπονται μόνο παρατηρήσεις, επιπλήξεις και αποβολές²⁹.

11. Όμως και η *Πολιτεία* μπορεί στον τομέα της σχολικής βίας να διαδραμάτισε ένα καταλυτικό ρόλο, ιδίως από την άποψη του να καταστήσει τη ζωή στα σχολεία λιγότερο βαρετή και τις προσφέρομενες εκεί γνώσεις ουσιαστικότερες³⁰ και περισσότερο προσανατολισμένες στην αυτενέργεια. Ειδικότερα, επιβάλλεται να υπάρξει ποιοτική βελτίωση του επιπέδου ύλης και διδασκαλίας και, προπάντων, να γίνει στροφή προς την κατεύθυνση μιας ανθρωπιστικότερης μόρφωσης προσαρμοσμένης ταυτόχρονα στη σύγχρονη τεχνολογική εξέλιξη. Βέβαια, αυτός ο στόχος, καθώς και άλλοι ευρύτεροι στόχοι, όπως η εξάλειψη κραυγαλέων και άδικων, οικονομικών και κοινωνικών, ανισοτήτων, παρά τη μεγάλη σημασία του στην εμπέδωση ενός καλού κλίματος στα σχολεία, χωρίς εντάσεις και αντιπαραθέσεις που εκτονώνονται με βία³¹, είναι ούτως ή άλλως στόχος μακροπρόθεσμος και, αυτή τη στιγμή, πιλέον, “οι καιροί οι μενετοί”. Απαιτούνται, επομένως, από την πλευρά της Πολιτείας, και ορισμένα άμεσα, συγκεκριμένα, και ad hoc στοχευμένα μέτρα, όπως π.χ. τα εξής:

28. Σημαντικό είναι ότι και οι ίδιοι οι μαθητές, με 130 εκπροσώπους τους από 60 γυμνάσια και λύκεια του νομού Θεσσαλονίκης ετοίσαν σε συναντήσεις τους με τον Συνήγορο του Παιδιού, ότι δεν έχουν αντίρρηση για αυστηρή αντιμετώπιση, αρκεί αυτή να πηγάζει και να νομίμουνται από δημοκρατικές διαδικασίες και διάλογο με τους μαθητές, οι δε επιβαθμίδωνται ποινές να είναι αναλλογές των παραπωμάτων και της εν γένει συμπεριφοράς τους. Μάλιστα, στο πνεύμα αυτό πρότειναν να "προβλεψθούν και άπλιται ποινές", όπως η αποκατάσταση της ζημιάς από τους ίδιους τους μαθητές σε περίπτωση φθοράς, καθώς και η προσαφορά κοινωφελούς εργασίας στο σκοπείο (βλ. δημοσίευμα του Χρ. Ζέρβα στην "Ελευθερουπία" της 2.5.2009). Σημειώνεται πάντως ότι για την απρόσκοπη επιβολή τέτοιων ποινών αναγκαίο είναι να δηλώνουν την αντίστοιχη γραπτή συναίνεσή τους οι γονείς ή κηδεμόνες των μαθητών ήδη κατά την έγαρξη του σχολικού έτους.

29. Την αναποτελεσματικότητα του ενήλιχω πιμπρυπικού συστήματος του εθνικού σχολείου φαίνεται να δέχεται η πλειονότητα περίπου (59,3% στο Γυμνάσιο, 48% στο Λύκειο) των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών στην έρευνα των Ιωάννας Τσίγκανου, Καθηρόπης-Ηρώς Δασκαλάκη και Δήμητρας Τσαμπαρή (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) – βλ. το έργο τους Εικόνες και Αναπαραστάσεις Bίας στο Ελληνικό Σχολείο, Αθήνα: Νομικά Βιβλιοθέατρο, 2004, 216.

ΕΠΙΧΡΗΜΑΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ, Ασύρια: Νομική Βιβλιοθεστική, 2004, 216.

30. Η Λουκία Μπεζέ στην εργασία της "Βία στο σχολείο και βία του σχολείου" (στο ομώνυμο έργο με επιμέλεια της, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σελ. 61-75:73) υπενθυμίζει ότι ήδη από το 1972 το Συμβούλιο της Ευρώπης, με εισήγηση των Y. Bache, A. Duner, J. Snelders και J. Selosse (*Le rôle de l' école dans la prevention de la délinquance juvénile*, Strasbourg: Conseil de l' Europe, 1972), είχε επισημάνει τα χαρακτηριστικά ενός σχολείου που ενδέχεται να αποτελέσουν για τον μαθητή παράγοντες μη προσαρμογής ή ακόμη και παραβατικότητας και που αφορούν: τις πλειουργίες του σχολείου (π.χ. μετάδοση στερεότυπων γνώσεων συχνά ξεκομμένων από την πραγματικότητα, απομάκρυνση του σχολείου από τον παιδαγωγικό του ρόλο), τη γενική οργάνωση του σχολείου (π.χ. απουσία ενδιαφέροντος για ότι διαδραματίζεται εκτός σχολείου) και το εκπαιδευτικό προσωπικό (π.χ. εθιλιπής παιδαγωγική κατάρτηση). Πρόκειται για χαρακτηριστικές αδυναμίες, που έως ένα βαθμό έξακολουθούν να παρατηρούνται (και) στη χώρα μας.

31. Οπως άλλωστε επισημάνθηκε στο προαναφερθέν έργο των I. Τσίγκανου, K.-H. Δασκαλάκη και Δ. Τσαμπαρλή, σελ. 280, "τα φαινόμενα βίας στο σχολικό χώρο διαμορφώνονται σε ένα κοινωνικό πλαισίο αναφοράς πολὺ ευρύτερο από το μικρόκοσμο του σχολείου" (υπογράμμιση από τις ίδιες).

- Επέκταση από το Υπουργείο Παιδείας του θεσμού των σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας, σύμφωνα με το ά. 5 Νόμου 2525/1997 (“Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις”, Κώδικας Νομικού Βήματος, τ. 45: 1997, σελ. 1791 επ.), ώστε να αντιμετωπισθεί η σχολική αποτυχία και η σχολική διαρροή, που συνήθως τροφοδοτούν τη σχολική βία και την παραβατικότητα.

- Επέκταση της πειτουργίας των Κέντρων Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης (Κ.Δ.Α.Υ.) για μαθητές με δυσκολίες μάθησης και συμπεριφοράς, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τον ν. 2817/2000 (Νόμος: "Εκπαίδευση των στόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες", βλ. Κώδικα Νομικού Βήματος, τ. 48: 2000, σελ. 502 επ.).

- Ενδεχόμενη θέσπιση ειδικού ποινικού αδικήματος "σχολικού τραμπουκισμού", όπως αντίστοιχα συμβαίνει στη Σουηδία με νόμο της 16.02.2006³². Πάντως, ως προς το μέτρο αυτό υπάρχουν σοβαρές επιφυλάξεις, καθώς θα αφορά πρωτίστως μαθητές, δηλ. ανηλίκους, για τους οποίους η ποινική διαδικασία πρέπει να αποτελεί, έστω και με μορφή αναμορφωτικών μέτρων (ά. 122 ΠοινΚ), το έσχατο μέσο.

• Οικονομική ενίσχυση από το Υπουργείο Εσωτερικών και γενικότερη στήριξη από την κοινωνία των Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Παραβατικότητας σε όλη τη χώρα, ώστε να αναπτυχθούν σε κάθε μεγάλο Δήμο γραφεία Διαμεσολάβησης για την επίλυση των διενέξεων μεταξύ πολιτών και, επιπλέον, να συντονισθεί το έργο των διαφόρων φορέων στο θέμα της αντιμετώπισης προβλημάτων σχολικής βίας. Τα ίδια αυτά Τοπικά Συμβούλια θα μπορούσαν, όπως ήδη σημειώθηκε ανωτέρω, να αναπλάβουν πρωτοβουλίες, με φυλλάδια, ραδιοτηλεοπτικά μηνύματα και εκδηλώσεις (օμιλίες, σεμινάρια, θεατρικές παραστάσεις, παιδικά βιβλία³³, κ.π.), για τη μείωση των κρουσμάτων ρατσισμού, ξενοφοβίας και βίας στα σχολεία, καθώς και για τη συνεργασία σχολείου και κοινωνικής υπηρεσίας του Δήμου, ίσως με την αποστολή στο Σχολείο, ενός κοινωνικού λειτουργού ο οποίος θα έχει ως βασικό έργο να ακούει τα προβλήματα των μαθητών επί τόπου για μία έως δύο φορές την εβδομάδα, εν ανάγκη, δε, και τις υπόλοιπες ημέρες μέσω τηλεφωνικής γραμμής.

- Θεσμοθέτηση, από το Υπουργείο Παιδείας, ενός μαθήματος για τον τρόπο διαχείρισης συγκρούσεων στο σχολείο και χορήγηση, αντίστοιχα, "πιστοποιητικού παιδαγωγικής επάρκειας". Το μάθημα αυτό θα διδάσκεται στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, ώστε οι δάσκαλοι, αλλά και οι Καθηγητές που θα το έχουν ως μάθημα επιλογής άλλου A.E.I., να αποκτούν κάποιες βασικές γνώσεις για αντιμετώπιση τέτοιων προβλημάτων. Κύριος άξονας αυτού του μαθήματος ενδείκνυται να είναι η ιδέα ότι το αντίδοτο στη βία δεν είναι η βία, αλλά η δίκαιη υπεταχείριση, οι δίκαιεις (αγαθονικές) κυρώσεις, η αποδοχή της

32. Ένας παρεμφερής νόμος προωθείται, κατά πληροφορίες, και στη Γαλλία, με βασικό στόχο την εγκατάσταση συστημάτων ανίχνευσης στις εισόδους των σχολείων και οικονομικές κυρώσεις για την οικογένεια, όπαν το παιδί εισάγει όπλο στο σχολείο, επίσης, δε, την παρακολύθηση των μαθητών με κάμερες (βλ. "Εθευθεροτυπία" της 29.5.2009, σελ. 13, όπου δημοσιεύεται ανταπόκριση της *Hras* Φελουκατζή με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Σχολεία υπό αστυνόμευση").

33. Ως προς το περιεχόμενο και τους στόχους τέτοιων πρωτοβουλιών ευαισθητοποίησης, χρήσιμη είναι και η εμπειρία από αντιστοιχείς δράσεις άλλων χωρών, όπως π.χ. η Ολλανδία – βλ. σχτ. Βάσω Αρτινοπούλου, Βία στο Σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001, 46 επ. Ειδικότερα ως προς τα παιδικά βιβλία με θέμα τη σχολική βία, αξίζει να αναφερθεί εδώ το βιβλίο "Μίλα, μη φοβάσαι. 3 ιστορίες για τη βία στο σχολείο", που εκδόθηκε τον Μάρτιο 2008 με επιμέλεια της Εταιρείας Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (επιστημονικός υπεύθυνος ο Καθηγ. Ι. Τσιάντης).

όποιας ιδιαιτερότητας των μαθητών και ο σεβασμός στην ταυτότητα του άλλου χωρίς διακρίσεις. Και ότι δύο θευκότερες είναι οι σχέσεις των συμμετεχόντων στη σχολική κοινότητα, τόσο πιγότερα τα προβλήματα της σχολικής βίας και της παραβατικής συμπεριφοράς.

- Καθιέρωση, από το Υπουργείο Παιδείας, μιας ειδικής υπηρεσίας η οποία θα ερευνά, δίπο σε επίπεδο νηπιαγωγείου, ποια παιδάκια έχουν ελληπίη οικογενειακή φροντίδα και εποπτεία, ώστε να μεριμνά εγκάριως για την απομάκρυνση των παιδιών αυτών από το προβληματικό τους περιβάλλον και την ένταξή τους σε ανάδοχες οικογένειες ή άλλους αντίστοιχους φορείς³⁴.

- Επέκταση από τις τοπικές αρχές, των χώρων άθλησης και Κέντρων Νεόπτης, ώστε οι νέοι να βρίσκουν εκεί τη δυνατότητα μιας θετικής αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους.

- Αυστηρότερος έλεγχος των τηλεοπτικών προγραμμάτων (ακόμη και των δεξιών ειδήσεων) όταν αυτά ενδέχεται να βιβλάψουν σοβαρά τη σωματική, πνευματική ή θιθική ανάπτυξη των ανηλίκων και ιδίως όταν αυτά περιέχουν σκονές άσκοπης βίας, εγκλήματος και βάναυσων ή απάνθρωπων πράξεων, σύμφωνα με όσα προβλέπονται ειδικότερα από το Σύνταγμα (ά. 15 παρ. 2 in fine: "Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους [στη ραδιοφωνία και την τηλεόραση] (...) έχει ως σκοπό (...) την προστασία της παιδικής πλοκίας και της νεότητας") και από τη νομοθεσία (κυρίως ά. 8 παρ. 1 π.δ. 100/2000 και ά. 12 και 13 π.δ. 77/2003)³⁵.

12. Βεβαίως τα μέτρα αυτά θα πρέπει να συντονίζονται από ένα κεντρικό φορέα, ο οποίος να παρέχει στους ενδιαφερόμενους φορείς έντυπο ή οπικό υλικό για τα θέματα που tous απασχολούν, και κυρίως να φέρνει σε επαφή tous φορείς αυτούς με επιστήμονες, οργανώσεις και υπηρεσίες που ασχολούνται με την πρόληψη της ενδοσυχολικής βίας. Ισως το Κεντρικό Συμβούλιο Πρόληψης της Παραβατικότητας, ως θεματικότερο από το 2005 όργανο³⁶ (υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εσωτερικών) για την κοινωνική πρόληψη της παραβατικότητας, θα μπορούσε στο πλαίσιο αυτό να διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο, σε συνεργασία και με tous 1.041 Δήμους της χώρας.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΩΡΕΑΝ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

(στις αναφερόμενες ιστοσελίδες αναζητείται –όπου αυτό δεν αναφέρεται ειδικότερα –η πλέξη bullying)

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Bullying> (άρθρο στην ηλεκτρονική εγκυροποίηση Wikipedia)
 - <http://el.wikipedia.org/wiki/>, πήμα Σχολικός Εκφοβισμός (σύντομη αναφορά στην ελληνική έκδοση της ηλεκτρονικής

εγκυκλοπαίδεια Wikipedia – Βικιπαίδεια, καθώς και 5 παραπομένες σε ελληνικές ιστοσελίδες που ασχολούνται με το θέμα)

- <http://www.cisnet.org> (Communities in Schools)
 - <http://www.nccre.org> (National Center for Conflict Resolution Education)
 - <http://www.nwrel.org> (Northwest Regional Educational Laboratory)
 - <http://ojjdp.ncjrs.org> (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention)
 - <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/index.html> (Blueprints for Violence Prevention series)
 - <http://virtual.clemson.edu/groups/ifnl/index.html> (Bullying Prevention Program)
 - <http://www.bullying.co.uk>
 - <http://www.bullyonline.org/schoolbully/cases.htm>
 - <http://www.parliament.gr/ergasies/main.asp>
(es090508.doc – Πρακτικά Συζήτησης στη Βουλή για τα προβλήματα της νεολαίας, 08.05.2009)
 - <http://old.gold.ac.uk/euconf> (περιέχονται περιήγηψης συνέδριου με τίτλο "European Conference on Initiatives to Combat School Bullying", που διοργανώθηκε υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (DG XXII) το 1997 και περιέχει πρωτοβουλίες διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών για καταπολέμηση της θυματοποίησης στα σχολεία – π.χ. πρόγραμμα της Γαλλίας να τοποθετούνται "δύσκολοι" μαθητές σε ειδικές τάξεις με συνεπικουρία από κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες του δικαστικού συστήματος).
 - <http://www.novita.org.au>
 - <http://www.synigoros.gr/0-18> (ιστοσελίδα του Συνηγόρου του Παιδιού, όπου παρατίθενται οι δυνατές δράσεις αυτής της Ανεξάρτητης Αρχής υπέρ των ανηλίκων· δεν υπάρχουν ωστόσο ειδικές αναφορές για το πρόβλημα του εκφοβισμού)
 - <http://archive.enet.gr/online/online/?dt=29%2F03%2F2008> (Φύλλο "Εθευθερωτής" της 29.3.2008, σελ. 33-36 με αφιέρωμα στη Θεματική "Βία στα Σχολεία" – επιμέρεια του δημοσιογράφου Γιάργου Κιούση. Επίσης βλ. και το φύλλο της 12.11.2006, σελ. 30 και 51, όπου σχολιάζεται η περίπτωση της Αμαρύνθου)
 - <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/194116.pdf> (περιήγηπτική παρουσίαση έρευνας με τίτλο "National Study of Delinquency Prevention in Schools", που διενεργήθηκε από επιστημονική ομάδα υπό τον Gary D. Gottfredson, κατατέθηκε τον Απρίλιο 2002 και επιχορηγήθηκε από το αμερικανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης – η πιθήκης μορφή της σημαντικής αυτής έρευνας, με έκταση 533 σελίδων, μπορεί να αναζητηθεί στην ιστοσελίδα <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/194129.pdf>).

34. Πρβλ. εδώ το πρόγραμμα "Treatment Foster Care", το οποίο εφαρμόζεται σε βορειοαμερικανικές Πολιτείες – σχ. Ν.Ε. Κουράκη, Η νέα εργαλητική νομοθεσία για τους παραβατικούς ανηλίκους (v. 3189/ 2003), στο συμβοληγικό έργο: Τιμπτικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Ι, Αθήνα/ Θεσσαλονίκη, 2005, 401-410:409 και σημ. 6.

35. Βλ. π.χ. Ι.Κ. Καράκωστα/Αθ. Δ. Τσεβά, Η Νομοθεσία των ΜΜΕ,

33. Βή. Η.Χ. Ι.Κ. Καραβώλη. Αθ. Δι. Ιωαν., 11 Νοεμβρίου των ΜΙΜΕ,
Αθήνα-Κομοτηνή, 2003², σελ. 829 και 991.

36. βιτ. σ. 13 v. 5587/2005, ουναρετός του υποστού αναδειχθήκε ότι Κεντρικό Συμβούλιο Πρόσληψης της Παραβατικότητας (ΚΕ.Σ.Π.ΠΑ.) η ευθύνη να προωθήσει τη σύσταση Τοπικών Συμβουλίων Πρόσληψης της Παραβατικότητας (ΤΟ.Σ.Π.ΠΑ.) στους Δήμους της χώρας. Ξετικό πιθροφοριακό υπικό για τον ενιδρόγνω θεσμό βιτ. στην Ιστοσελίδα: www.niototho-asfalos.gr, όπου και ενημερωτικό σημείωμα του Προέδρου του ΚΕ.Σ.Π.ΠΑ. Καθηγ. Νέστορα Κουμάρκη.

Επίσης βλ.: *N.E. Kourapaki* (επιμ.), Για να νιώθουμε ασφαλείς μέσα σε μια κοινωνία ενεργών ποιτιών (αριθμ. 3 στη σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών), Αθήνα-Κομοτηνή: A.N. Σάκκουλας, 2006, και του ίδιου (επιμ.), Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας, (αριθμ. 8 της σειράς Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών), Αθήνα-Κομοτηνή: A.N. Σάκκουλας, 2007, Θ. *Παπαθεοδώρου*, Τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας, ένα δράγμα συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής, Ποινική Δικαιοσύνη, 1999, σελ. 602-607, του ίδιου, Τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας: Πέντε χρόνια εφαρμογής του θεσμού στην Ελλάδα, Ποινικός Λόγος, 2004, σελ. 2461-2472, *Ch. Zarafonitou*, Local crime prevention councils and the partnership model in Greece, *Community Safety Journal*, 1/2004, pp. 23-28.